

ФИЛОСОФИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОСОФИЯ
PHILOSOPHICAL SCIENCE

Кочкорова Д.А.

**ӨТҮҮЧҮЛҮК ПРИНЦИБИ ЖАНА АНЫН ТАРЫХЫЙ ПАРАДИГМАЛАРДА
 КӨРҮНҮШҮ**

Кочкорова Д.А.

**ПРИНЦИП ПРЕЕМСТВЕННОСТИ И ЕЁ ПРОЯВЛЕНИЕ В ИСТОРИЧЕСКИХ
 ПАРАДИГМАХ**

D.A. Kochkorova

**THE PRINCIPLE OF CONTINUITY AND ITS MANIFESTATION IN THE HISTORICAL
 PARADIGMS**

УДК: 165.1

Макалада автор өтүүчүлүк принцибинин тарыхый парадигмаларда көрүнүү проблемасына токтолот. Тарыхый парадигманы өтүүчүлүктүн бир учуру болгон илимдеги традициялардын көрүнүшү катары карайт. Тарыхый парадигманын идеялары, принциптери, теориялары үлгү катары кызмат өтөп, субъектинин позициясын аныктарын белгилейт.

Негизги сөздөр: *өтүүчүлүк, парадигма, тарыхый парадигма, илимий традиция, тарыхый факт, ачык жана ачык эмес билимдер, жаңы билим.*

В статье автор останавливается на проблеме проявления принципа преемственности в исторических парадигмах. Рассматривает историческую парадигму, как проявление научной традиции, являющегося моментом преемственности. Отмечает, что идеи, принципы, теории исторической парадигмы, выполняя функцию образца, определяют позицию субъекта познания.

Ключевые слова: *преемственность, парадигма, историческая парадигма, научная традиция, исторический факт, явные и неявные знания, новое знание.*

The author dwells on the problem of existence of a principle of continuity in the historical paradigms. The historical paradigm as a manifestation of the scientific tradition, which is a point of continuity. He notes that the historical paradigms ideas, principles, theory, performing the function of the sample, determine the position of the subjects of knowledge.

Key words: *continuity, paradigm, historical paradigm, scientific tradition, historical fact, explicit and tacit knowledge, new knowledge.*

Коомдун, анын ичинде илимдин социо-маданий багыттары өзгөрүп жаткан убакта өткөн муундун тажрыйбасына кайрылуу өтө маанилүү. Ошондуктан социалдык-тарыхый таанып-билүүдө жаңы билимдердин пайда болуусундагы өтүүчүлүктүн ордун карап көрүү да актуалдуу болуп саналат.

Илимий билимдердеги өтүүчүлүк илимий изилдөөлүрдүн идеяларынын, принциптеринин, теорияларынын, түшүнүктөрүнүн методдорунун алмашуу процессиндеги ички биримдикти туюндурат. Башкача айтканда илимдин өнүгүшүндөгү бир топ жогору турган баскыч андан мурунку баскычтын негизинде,

андагы бардык баалуулуктарды алып калуу менен пайда болот. Ошондуктан ар бир тарыхый доордо илимдин өнүгүшү өндүрүштүн өнүгүшүнөн жана социалдык шарттардан эле көз каранды болбостон, илимде ага чейин топтолгон илимий билимдердин кампасынан, тажрыйбасынан да көз каранды болот.

Илимдеги өтүүчүлүк процессин “традиция” жана “жаңылык” түшүнүктөрүнүн айкалышы аркылуу берүүгө болот. Бул эки түшүнүк карама-каршыдай туюлганы менен, бир бүтүндүктүн эки жагы болот: илимдеги жаңылык традициядан өсүп чыгат, традициядагы бардык оң жана баалуу жактар жаңыга өтөт. Аны өтүүчүлүк принциби аркылуу түшүнүү жаңы эскинин базсында, анын жактарын алып калуу менен түзүлөөрүн берет.

Илимдеги традиция катары анын ыктарынын, методологиялык жактан артыкчылык берген көз караштарынын, идеяларынын, изилдөө үлгүлөрүнүн, фундаменталдык теориялык ишенимдеринин ж.б. туруктуу жыйындысын түшүнүүгө болот. Илимдеги традиция ушундай мазмуну менен анын субъектилери тарабынан илимди алдыга жылдырууга мүмкүндүк берет [9, 416]. Илимдеги традиция ар кайсы мезгилдерде ар кайсы авторлор тарабынан изилденген. Бирок ал позитивизмде тагыраак иштелип чыгылган. Т.Кун илимдин өнүгүү тарыхын изилдеп, анда эки мезгилди бөлүп карайт: нормалдуу илим мезгили жана илимий революциялар. Кундун пикири боюнча нормалдуу илим – бул бир топ убакыттын аралыгында белгилүү бир илимий коомчулук тарабынан андан ары колдонууга негиз катары таанылган мурунку бир же бир нече жетишкендиктерге бекем таянган изилдөөлөр [4, 10]. Ушундай традициялардын негизинде жаткан жетишкендиктерди Кун *парадигма* деп атайт.

Сөзмө-сөз маанисинде “үлгү” деген түшүнүктү берген парадигма азыркы күндө ар кандай маанилерде колдонулат, Кун өзү да жалпы бир аныктама сунуштабаган. Биздин оюбузча Кундун берген аныктамаларынын ичинен анын маңызына эң толук жооп бергени бул: “Мен парадигма деп илимий

коомчулукка белгилүү бир убакыттын жүрүшүндө проблемаларды коюу жана аларды чечүүнүн моделин берген жалпы кабыл алынган илимий жетишкендиктерди түшүнөм” [4, 11].

Социалдык таанып-билүүдө табият таануучулук илимдерге салыштырмалуу жаңы билимдин пайда болушу азыраак изилденген. Кун иштеп чыккан “парадигма” түшүнүгү табигый илимдерге эле эмес, социалдык-гуманитардык илимдерде да кеңири тарады. Социалдык-тарыхый, анын ичинде тарых илиминдеги парадигмалар И.Т. Касавиндин [3], Панариндин [10], А.С. Платонованын [6], В.Х. Хвостованын [11] ж.б. эмгектеринде каралып, алардын жалпы илимий парадигмалар менен катнашы, спецификасы жөнүндө сөз болот. Бирок, социалдык-тарыхый парадигмалар салыштырмалуу аз изилденген, өзгөчө алардын чектеринде бир парадигмадан экинчи парадигмага өтүүдөгү өтүүчүлүк принцибин ишке ашуу маселелери дээрлик каралбаган.

В.Г. Удальцев тарыхтын парадигмасынын төмөндөгү аныктамасын сунуштайт: “Тарыхтын парадигмасы – бул тарыхый чындыктын кубулуштарын таанып-билүү үчүн конкреттүү окумуштуулар коомчулугу тарабынан жалпы кабыл алынган жана ушул учурда активдүү колдонулган методологиялык каражаттардын системасы. Башкача айтканда, тарыхтын парадигмалары – өзүнүн убагы жана илимий чөйрөнүн белгилүү бир бөлүгүнүн арасында тарыхый кубулуштарга ой-жүгүртүүнүн методологиясы” [8, 9]. Биз автор менен макул болуп, мындай жыйынтык чыгарабыз: тарыхый парадигма методологиялык каражаттардын системасы катары өтүүчүлүк принцибинин негизинде бир эле мезгилде 2 функцияны аткарат: тарыхый билимдерди кайра өндүрүүчү жана жаңы билимдерди жаратуучу. Белгилүү бир парадигманын чектеринде тарыхчы-изилдөөчү ошол парадигманы кабыл алуу менен ал парадигма кайра өндүрүлөт; ал эми парадигманын негизги теоретикалык, методологиялык, аксиологиялык системасынын позициясында туруп, изилдөөчү жаңы билим жаратат. Илимдеги негизги продукт – бул жаңы билим. Бул жерде парадигма 2-функцияны аткаруу менен, таанып-билүүдөгү өтүүчүлүк байланыш ишке ашып, анын негизинде жаңы билимдин пайда болушу өтүүчүлүк принцибинин жаңыны жаратуучу механизм экендигин аныктайт. Ошентип, *тарыхый парадигма өзүндө мазмунунун бир бөлүгү катары өтүүчүлүк учурун камтып турат*. Ошондой эле тарыхый парадигма илимдеги өтүүчүлүктүн көп деңгээлдүү мүнөзүн көрсөтөт: билимдердин, социалдык структуранын, илимдин башка тармактары менен байланыштын, коомдун социалдык керектөөлөрүн канааттандыруу деңгээлдеринде. Демек, тарыхый парадигма тарых илиминин парадигмасынын чектеринде гана онтологиялык маңызга ээ болбостон, жалпы илимдердин, коомдук жашоонун чектеринде аракеттенет.

Илимдердин спецификасын эң оболу анын объектиси жана предмети аныктаары белгилүү. Тарых илиминин объектиси катары коомдун өткөн тарыхы эсептелсе, анын предметин тарыхый факт,

тарыхый булактар, алар жөнүндөгү билим түзөт. Тарых илиминде билимдерге ээ болуу тарыхый реалдуулукту түшүнүүнү билдирет. Тарыхый фактыларды, булактарды түшүнүү болсо белгилүү бир үлгүгө – тарыхый парадигмага карай ишке ашат. Тарыхый парадигманын мазмуну мына ушул өзгөчөлүк менен байланышкан. Тарыхый фактыны түшүнүү процесси аны интерпретациялоо аркылуу ишке ашат. Таанып-билүүдөгү түшүнүүнүн орду герменевтика философиясында кеңири иштелип чыккан (В. Дильтей, П. Рикёр, Г. Риккерт, Х.- Г. Гадамер ж.б.). Ой-жүгүртүүдө тарыхый фактыны, текстти түшүнүү аркылуу анын маңызын ачууга мүмкүн. П.Рикёр интерпретация менен традициянын байланышын белгилейт: “Ар кандай традиция интерпретация аркылуу жашайт” [7, 307-329]. Л.А.Микешинанын пикири боюнча “Интерпретация ... бүтүн тексттин ачык жана ачык эмес маанилерин ачыкка чыгаруу процедурасы” [5, 240]. Ал эми М. Бахтин болсо ушул эле ойду улантып, тарыхый факт болгон учурдан тарта азыркы күнгө чейинки убакыт жаңы маанини, б.а. тарыхый тексттердин бүгүнкү маданияттын контекстине туура келген маанисин ачаарын белгилейт [1, 424]. Көрүнүп тургандай, авторлор тарых илиминдеги өтүүчүлүк принциби аркылуу анын өнүгүү жолун белгилешет, алардын бул оюн “ачык текст” менен эмес, алардын ойлорундагы ачык эмес билимди аңдап-сезүү аркылуу түшүнүүгө болот.

Тарыхый фактылар, тексттер ар кайсы доорлордун тарыхчылары тарабынан өз доорунун түшүнүүсүнүн чектеринде илимий тарыхый фактыга айланып, алардын мааниси өзгөрүлүп барат. Мисалы, советтик историографияда кыргыздардын Россияга кошулушу Кыргызстан үчүн оң гана таасир берген деп эсептелсе, азыркы күндөгү тарыхчылар бул процесстин оң таасирлери менен катар бир топ терс жактарын да белгилеп жатышат (маданий мурстардын акырындап четке кагыла башташы, менталитетке тийгизген терс таасири, 1916-жылдагы үркүн убагында кыргыздардын массалык кырылуусу ж.б.). Ошентип, тарыхый факт тарыхчы-изилдөөчү тарабынан интерпретация аркылуу илимий фактыга айланып барат. Демек, тигил же бул парадигмага таянган интерпретация тарых илиминде жаңы билимди жаратат. Тарыхый фактынын улам жаңыдан интерпретациялоо менен ал ошончолук тереңдеп изилденет. *Муну менен тарыхый факт тарых илиминдеги өтүүчүлүктү камсыз кылат*.

Тарых илиминин парадигмалары жалпы илимий парадигмалардын өзүнө тиешелүү мүнөздөрүнө ээ болгон бир түрү б.с. Ал жалпы илимий парадигмаларга тиешелүү болгон бардык жалпы мүнөздөрдү өзүнө камтыйт. Парадигма илимде үлгү болгон болсо, методологиялык деңгээлде тарыхый парадигма тарыхый фактылар менен тексттерди интерпретациялоонун үлгүсү катары кызмат аткарат. Ал эми онтологиялык жактан болсо, ал ар кандай идеялар, теориялар, баалуулуктар, маданий-тарыхый традициялар ж.б. катары жашайт. Маданий-тарыхый

традицияларды Гадамер “гуманисттик традициялар” деп атап, гуманитардык илимдердин жашап турушунун негизги шарты катары көрсөткөн [2, 50-77]. Гуманитардык традициялар социалдык-гуманитардык илимдерде изилдөөчү үчүн анын иш-аракетинин өбөлгөсүн түзөт, ага багыт берет. Ар бир доордун, же болбосо тигил же бул көз караштардын, концепциянын же багыттын негизги концептуалдык контексти тарыхты кайрадан курууга, аны интерпретациялоого белгилүү бир чектерди коёт. Ошол чектерде гана тарыхчы-изилдөөчү өзүнүн идеяларын, көз караштарын, теорияларын түзө алат. *Ушул чектерди тарых илиминдеги парадигмалар деп атоого болот.* Тарыхый парадигма изилдөөчү субъект менен субъектилер аралык мамилени жөнгө салып, изилдөөчүөз иш-аракетинде мурункулардын (башка субъектилердин) тажрыйбасындагы ачык эмес билимди өзүнүн изилдөөлөрүнүн жыйынтыгы болгон ачык билимдеринде чагылдырат. *Парадигма жаңы билимдин структурасында анын ички, жашырын негизин жана өбөлгөсүн түзүп, өтүүчүлүк принцибинин көрүнүшү катары жаңыны жаратуучу функцияны аткарат.* Ошентип, өзүнүн иш-аракетинин 1-деңгээлинде парадигма ачык эмес билимдин формасы катары жашайт. Ачык эмес билим катары парадигманын чектеринде, ошол билимдерге таянуу менен изилдөөчү объектини конкреттүү, деталдуу изилдейт. Парадигманын чектеринде дагы да терендирээк жаңы билим пайда болот. Парадигманын 1-деңгээлдеги аракетин тарыхый чындыктын белгилүү бир бөлүктөрүн кабыл алуу аркылуу ишке ашат, тарыхый кубулуштар - баштапкы текст интерпретацияланып, жаңы тарыхый билим пайда болот.

Ал эми экинчи деңгээлде болсо тарыхый тексттердин мазмунунда жаткан билимдер – экинчи даражадагы тексттер интерпретацияланат, б.а., билимдер жөнүндөгү жаңы билимдер п.б. Ошентип, парадигманын иш-аракетинде 1-деңгээл аркылуу кубулуш, 2-деңгээл аркылуу маңыз ачылат. Таанып-билүүнүн баштапкы субъектиси өзүнө тарыхый парадигманы ачык эмес билим түрүндө кабыл алуусу менен *горизонталдык өтүүчүлүк* ишке ашат. Ал эми 2-даражадагы субъект тарабынан биринчи (баштапкы) субъектинин тарыхый тексти аркылуу парадигманы 1-деңгээлдеги кабыл алуусу менен вертикалдык өтүүчүлүк ишке ашат; кубулуштун ачылуусун өтүүчүлүктүн эмпирикалык тибине кошууга болот. Парадигманын экинчи деңгээлдеги аракетинде маңыз ачылуу менен өтүүчүлүктүн теоретикалык тиби көрүнөт. Анын маңызы – парадигманын жаңы билимди жаратуучу механизм экендиги менен түшүндүрүлөт. Парадигманын аракетинин биринчи жана экинчи деңгээлдердеги көрүнүштөрү өтүүчүлүктүн илимий билимдин калыптанышы менен өнүгүшүндөгү таанып-билүү субъектисинин иш-аракетин жөнгө салуунун логикасын жана методологиясын чагылдырган типтери болуп саналат. Парадигма аркылуу субъектинин билими калыптанат жана өнүгөт.

Рецензент: д.филос.н., профессор Утуров К.У.

Ошентип, тарыхый парадигма өзүн билимдердин өтүүчүлүгүн камсыз кылуучу, жаңы билимдерди жаратуучу гносеологиялык механизм катары көрсөтөт.

Парадигманын чегинде карама-каршылык, аномалиянын пайда болушу таанып-билүүдөгү сапаттык өзгөрүүдөн кабар берет. Парадигмалардын алмашуусунда өтүүчүлүк байланыш ишке ашып, парадигманын негизги идеяларынын, историографиялык изилдөөлөрдүн ыктарынын, методдорунун, формаларынын сакталып калышында жаңы парадигма аларга жаңы мазмун берет. Жаңы парадигманын пайда болушу эскини толук четке какпайт, жөн гана аны чектейт. Алсак, сызыктуу-ырааттуулук парадигмасынын тушунда циклдүүлүк парадигма өзүнүн илимдеги үстөмдүк жана аныктагыч ордун, интерпретациялоо үчүн үлгүлүк образын жоготту. Анын иштөө чөйрөсү кичи коомдук системалар – конкреттүү улуттар жана мамлекеттердин деңгээли менен чектелип калды. Алардын өнүгүшү жаралуудан гүлдөөгө, андан ары төмөндөөгө карай циклдүү кыймыл катары каралып калды. Ошону менен бирге коом ырааттуу жана прогрессивдүү өнүгүүчү көп маданияттардын жыйындысы катары каралды. Өз кезегинде сызыктуу-ырааттуулук парадигмасынан кийинки парадигма бүткүл адамзат тарыхын сөзсүз прогрессивдүү өнүгүүчү процесс катары карабайт. Жаңы парадигма өзүнчө өнүгүштөгү маданияттардын, болгондо да белгилүү бир убакыттын чегиндеги гана прогресси жөнүндө сөз кылат. Ал эми бүткүл адамзаттын өнүгүшү болсо көп варианттуулук менен мүнөздөлгөн процесс катары эсептелет.

Ошентип, тарыхый парадигмалардын алмашуусу социалдык-тарыхый таанып-билүүдө жаңы билимдин жаралганынан кабар берет жана ал өзүнө мурунку парадигмалардын идеяларын, изилдөө ыктарын, методдорун, формаларын камтуу менен, өтүүчүлүк байланышты камсыз кылат.

Адабияттар:

1. Бахтин М.М. Ответ на вопрос редакции “Нового мира”. // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М., 1979.
2. Гадамер Х.- Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики.: Пер. с нем. – М., 1988.
3. Касавин И.Т. Познание в мире традиций. – М., 1990.
4. Кун Т. Структура научных революций. – М., 1977.
5. Микешина Л.А., Опенков М.Ю. Новые образы познания и реальности.- М, 1997.
6. Платонова С. И. Наука, парадигма, теория в социальном знании. В журн. «Дискуссия». Политематический журнал научных публикаций .2014, №3.
7. Рикёр П. Существование и герменевтика // Феномен человека:- М.,1993.
8. Удальцев В.Г. Парадигмы истории. В журн. Вестник ТвГУ. Серия "ФИЛОСОФИЯ". 2013. Выпуск 4. С.5–12 эл. ресурс: http://university.tversu.ru/vestnik/philosophy/ph_13_4.pdf
9. Ушаков Г.В. Введение в философию и методологию науки. – М., 2005.
10. Философия истории. Под ред. Панарина А.С. –М.,1999.
11. Хвостова К.В. Об особенностях современного исторического познания//Новая и новейшая история.- 1996.- № 4.